

Nynorsk kultursentrum

Språkfakta 2015

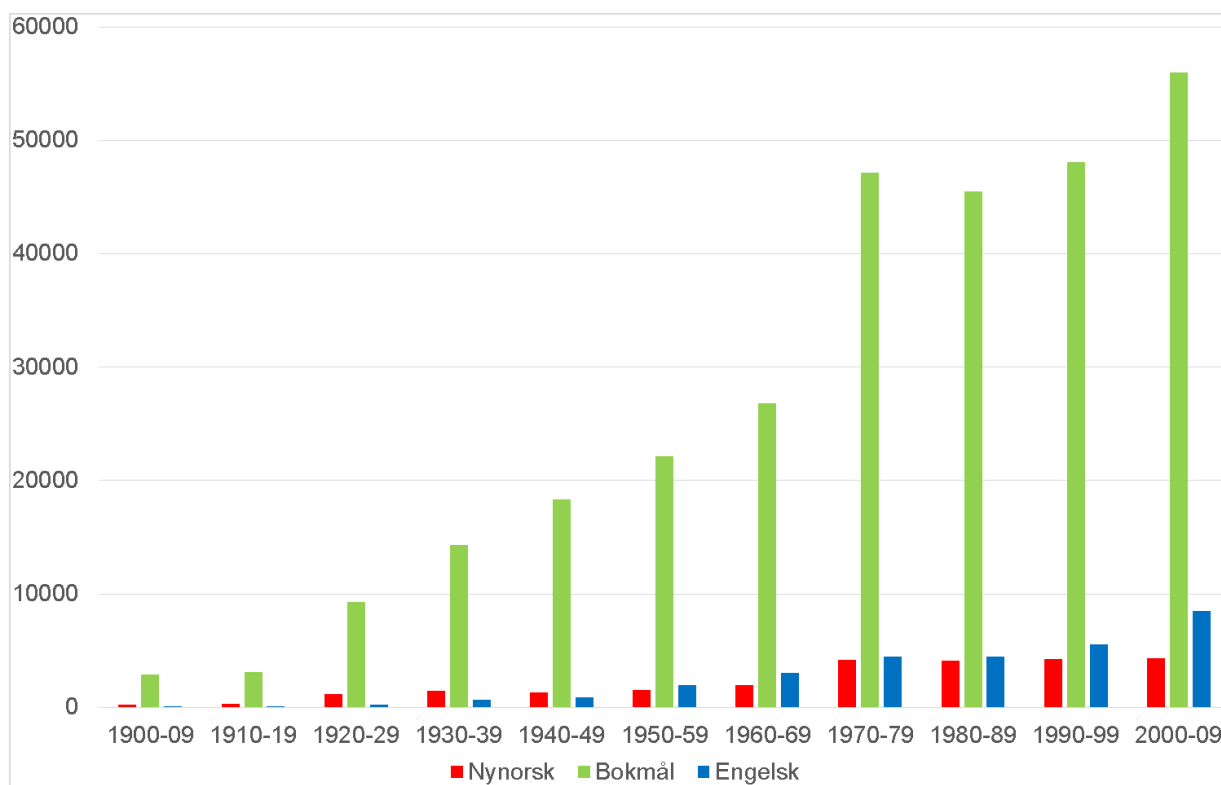
Ei forteljing om språk i Noreg og verda gjennom 850 tabellar

Ottar Grepstad

Utdrag

16 Bøker

Figur 16.1 Bøker utgitt i Noreg på nynorsk, bokmål eller engelsk 1900–2009. Tal titlar

Forlag av alle slag i Noreg gav i 2014 ut 9700 bøker og småskrifter. Av desse var 650 på nynorsk, 7200 på bokmål, 60 på samiske språk og 1600 på engelsk. Om lag sju prosent av bøkene var på nynorsk, medan ei sterkt aukande utgiving på engelsk hadde redusert bokmålsbøkene til 74 prosent. Stabil nynorskprosent og aukande engelskprosent har vore typisk for 2000-talet.

Om lag 2500 bøker var omsette frå andre språk. Til bokmål blir flest bøker omsette frå engelsk, men til nynorsk blir bøkene omsette frå eit større språkutval.

39 litterære prisar blir delte ut, dei fleste årleg, og då er ikkje prisar til bøker på eitt språk tekne med. Mellom 1934 og 2014 var det kåra 1270 vinnarbøker, og 23 prosent av dei var på nynorsk. Nynorske bøker er ikkje generelt betre enn bøker på bokmål, men blant dei beste bøkene er relativt fleire på nynorsk enn på bokmål.

Ei av tre bøker frå norske forlag er skjønnlitteratur. Prosentdelen sakprosa auka noko frå 1950-åra til 2000-talet for både bokmål og på nynorsk. Innanfor skjønnlitteratur og sakprosa er derimot skilnadene store. I skjønnlitteraturen dominerer prosa meir på bokmål enn på nynorsk, i sakprosaen er det mest nynorsk å finne om språk, historie og geografi, og bokmålslesande born kan velje mellom mange fleire nye barnebøker enn dei nynorsklesande.

Med unntak av barnebøker minkar utlånet av bøker, men salet aukar, målt i titlar. I 2015 var 70 000 bøker i sal gjennom bokhandlane. 87 prosent av dei var på bokmål, 11 prosent

på nynorsk. Utanom skulebøker var tilbodet på nynorsk størst innanfor nyskriven skjønnlitteratur for born eller vaksne. I begge desse bokgruppene var 22 prosent av bøkene på nynorsk.

I 1965 etablerte Stortinget Norsk kulturråd og dei første innkjøpsordningane for bøker på norsk. Med åra er det blitt seks slike ordningar. Desse er viktige både for bokmål og nynorsk, men viktigast for bokmål. I prosent blir det kjøpt inn fleire bokmålsbøker i dag enn i 1960-åra.

16.1 Utgivingar

Åtte av ti bøker frå norske utgivarar er på norsk, og fleire utgitte bøker er på engelsk enn på nynorsk.

Frå og med 1800 hadde det ved utgangen av 2014 kome ut over 415 000 bøker og småskrifter i Noreg (tabell 16.1.1). For heile dette tidsrommet var 6,8 prosent på nynorsk og 81,8 prosent på bokmål. Over 11 prosent var på andre språk. Tekstproduksjonen i bokform på norsk har vore enorm. 3200 bøker i tiåret 1900–1909 var i 1950-åra blitt til 24 000 og i åra 2000–2009 heile 61 000. Aldri har det kome fleire trykte bøker i Noreg enn då den digitale tidsalderen tok til på 2000-talet.

Kvart år kjem det no ut om lag 9500 bøker (tabell 16.1.2). Om lag 16 prosent av desse er på engelsk. Av dei norske bøkene er godt over 600 eller 8–9 prosent på nynorsk. Det vil seie at det kjem ut over dobbelt så mange bøker på engelsk som på nynorsk, og på fleire emneområde er bokmål under kraftig press frå engelsk. På dei samiske språka blir det gitt ut 40–70 bøker i året. Saman med dei få samiskspråklege avisene inneber dette at samisk skriftkultur truleg er farleg nær nivået for kritisk masse.

I absolutte tal kom det ut 235 bøker på nynorsk i tiåret 1900–1909. I tiåret 2000–2009 hadde dette auka til 4300 bøker. For bøker på bokmål har auken vore endå litt større rekna i prosent, frå 2900 til 56 000 i absolutte tal. Like frå tidleg på 1900-talet har dermed nynorsk bokutgiving utgjort 7–9 prosent av alle bøker utgitt i Noreg. Berre i tiåret 1920–29 svinga prosentdelen over 10.

Det norske forlagssystemet blei først sterkt i andre halvdel av 1800-talet. Rekna tilbake til 1800 har forlag i Noreg fram til i dag gitt ut fleire bøker på engelsk enn på nynorsk. På samisk er det kome ut nær 1200 bøker i alt. Det er ikkje meir enn to års utgiving på nynorsk.

Iallfall frå 1990 har ein aukande del bøker vore på engelsk, men i absolutte tal er det bøker på bokmål som har auka mest. Det samla talet på utgivingar frå norske forlag har auka frå 5400 i 1990 til 6500 i 2000 og 8900 i 2010. Det kom såleis ut 80 prosent fleire bøker i 2014 enn 25 år tidlegare.

Tala inkluderer småtrykk under 48 sider, og dermed er mellom anna dei mange små barnebøkene rekna med. I tillegg kjem alle bøkene av forfattarar busette i Noreg som blei gitt ut i København før Gyldendal Norsk Forlag klypte over dette danske hegemoniet i 1920-åra. Det interessante er at nynorsk bokutgiving stod like sterkt for hundre år sidan som i dag. I åra 1900–1909 kom det ut om lag 3300 bøker i Noreg. Av desse var 89 prosent på bokmål og sju prosent på nynorsk. I tiåret 2000–2009 kom det ut 70 000 bøker her til lands. Då var framleis sju prosent av bøkene på nynorsk.

Det som hadde endra seg, var forholdet mellom bokmål og engelsk. Frå første til siste tiår på 1900-talet fall bokmålsprosenten i norsk bokutgiving frå 89 til 82, medan bøker på engelsk steig frå to til ni prosent. No gir norske forlag i alle fasongar ut dobbelt så mange bøker

på engelsk som på nynorsk kvart år. Presset frå engelsk har hatt lite å seie for nynorsk bokutgiving, men mykje for bokmål.

Tre av fire bøker er norske originalverk. Kvart år kjem det såleis ut om lag 2500 omsette bøker (tabell 16.1.4). Ein database i Unesco viser som venta at engelsk er det dominerande originalspråket for bøker omsette til nynorsk eller bokmål (tabell 16.1.3). I tidsrommet 1979–2014 utgjorde engelske bøker tre av ti bøker omsette til nynorsk og to av tre bøker omsette til bokmål. Tidleg på 1900-talet etablerte særleg Det Norske Samlaget ein tradisjon for å omsetje bøker til nynorsk frå ei lang rekkje språk. Den tradisjonen var enno ikkje broten på 2000-talet.

16.2 Prisar

Er skjønnlitterære bøker på nynorsk betre? Dette spørsmålet blei stilt i *Språkfakta 2010* og skal no få eit meir presist svar enn det var mogleg å gi den gongen.

Bakgrunnen for spørsmålet var at *Nynorsk faktabok 2005* inneheldt eit første oversyn over Brageprisen. Den norske Forleggerforening oppretta denne bokprisen i 1992, og målet var å gjere dette til den fremste litterære prisen i landet. Oppnemnde fagjuryar med skiftande samansetjing frå år til år har grunngitt både nominasjonar og kåringar av vinnarane.

Til og med 2014 var 334 bøker nominerte (tabell 16.2.2). Av desse var 67 eller 20 prosent på nynorsk, og då 80 prosent på bokmål. Kvart einaste år har minst éi nynorskbok vore nominert, utan at det har vore føresett språkvotering verken av bokmåls- og nynorskbøker. Av 120 vinnarbøker var 26 eller 22 prosent på nynorsk. Då er også utdelingane av den årlege heidersprisen rekna med. Dei nynorske bøkene blir altså ikkje berre nominerte; mange av dei går heilt til topps.

Som vist ovanfor utgjorde bøker på nynorsk åtte prosent av alle norske bøker etter 1990. For dei forlaga som kan melde på bøker til Brageprisen, og det kan berre medlemsforlaga i Den norske Forleggerforening, er prosenttalet endå lågare. Av dei titlane som Norsk kulturråd har kjøpt inn til norske bibliotek, og som dermed passerer den «offisielle» kvalitetsterskelen, utgjør nynorskbøkene i det same tidsrommet 15–17 prosent (sjå kapittel 16.8). Både i Brageprisen og innkjøpsordningane kjem nynorskbøkene betre ut enn prosentdelen utgivingar skulle tilseie. Brageprisen representerer eitt av fleire trappeslag opp på kvalitetsstigen, men i lys av innkjøpsordninga er det ikkje eintydig sikkert at nynorskbøkene er betre.

Der var fleire bokmålsbrukarar blant jurymedlemene enn blant dei nominerte bøkene. Til og med 2009 hadde 249 personar vore med i juryane; denne delen av tabellen blir ikkje oppdatert. Det ser ut til at 11 prosent av desse er nynorskbrukarar. På same måten som talet på nominerte eller prisvinnande nynorskbøker varierer frå år til år, varierer det også mykje kor mange nynorskbrukarar som sit i juryane. Det er som regel flest nominerte og prisvinnande nynorskbøker dei åra det har vore flest bokmålsbrukarar i juryane.

Språkfordelinga i Brageprisen hadde altså noko til felles med bøkene i innkjøpsordningane. Spørsmålet var om Brageprisen skilde seg ut frå andre litterære prisar i så måte.

Nynorsk faktabok 1998 inneheldt oversyn over litterære og andre prisar som nynorskbrukarar hadde fått. For prisar som også går til bokmålsbrukarar, var berre nynorskvinnarane tekne med. Det har vesentleg større interesse å vite korleis prisvinnarane fordeler seg etter språk over tid. No ligg eit slikt oversyn føre (tabell 16.2.1).

Frå og med 1934 har det vore 39 litterære prisar som framleis blir delte ut. Prisar som er øyremerkte for eitt språk, til dømes Riksmålsprisen og Nynorsk litteraturpris, er ikkje med i oversynet. Til og med utgivingsåret 2014 hadde desse prisane gått til 1270 vinnarbøker. 294

av dei, eller 23 prosent, var på nynorsk. Nokre av prisane har ei kvotering i seg, men desse er for få til at dei gir noko utslag i ei så stor mengd av prisvinnarar. Språkfordelinga var ganske lik mellom dei ulike sjangrane – 21 prosent nynorsk i skjønnlitteratur for vaksne, 24 prosent i barne- og ungdomsbøker, 19 prosent i sakprosa og 28 prosent i omsetjingar og gjendiktingar.

Det kan ikkje seiast at nynorske bøker generelt er betre enn bøker på bokmål, men blant dei beste bøkene er relativt fleire på nynorsk enn på bokmål.

16.3 Sjanger og emne

For skjønnlitterære utgivingar er sjangerfordelinga grei å handtere. For sakprosaen er og blir det ei blanding av sjanger og emne.

Eit påliteleg oversyn frå tiåret 1946–1955 viser at 8 prosent av dei skjønnlitterære bøkene for vaksne var på nynorsk, 22 prosent av barne- og ungdomsbøkene og 11 prosent av sakprosaen (tabell 16.3.1). Etter eit skjønnlitterær hopp på den nynorske prosentstigen i perioden 1966–1985 stabiliserte skjønnlitteratur på nynorsk seg kring 8 prosent fram mot 2008 (tabell 16.3.2). Også sakprosa på nynorsk blei liggjande på dette nivået.

Fordelinga mellom skjønnlitteratur og sakprosa er altså svært lik for bokmål og nynorsk. Innanfor desse to hovudsjangrane er derimot skilnadene mange. Med visse atterhald kan denne utviklinga studerast år for år mellom 1966 og 1996 (tabell 16.3.3). Då viser det seg at år om anna utgjorde prosa nesten halvparten av alle skjønnlitterære bøker på nynorsk (tabell 16.3.4).

Den nynorske litteraturen har andre tyngdepunkt i dag enn tidlegare i hundreåret. *Nynorsk faktabok 2005* presenterte ein analyse som konkluderte med at sakprosa utgjorde ein aukande del av nynorskbøkene fram mot 1940, og at sakprosadelen så minka kraftig i dei tiåra som følgde. Dei komplette tala som no er lagde fram for andre halvdel av 1900-talet, tvingar fram eit dementi for den delen av analysen som gjeld tida etter 1950.

Innanfor skjønnlitteraturen sett under eitt var lyrikken lenge det nynorske tyngdepunktet. Skiljet mellom song og dikt har ikkje til alle tider vore så skarpt som i vår tid, og songen har like sidan Ivar Aasens tid vore ein viktig kanal for nynorskbrukarane. I 1920-åra var kvar fjerde lyrikkbok nynorsk, medan kvar tredje lyrikkbok dei seinare tiåra har vore på nynorsk (tabell 16.3.4 og 16.4.8). Også denne analysen treng eit sikrere fundament for å kunne bli ståande.

Når utgivingane blir sorterte etter emne, blir dei nynorske tyngdepunkta synlege. I 1993 var særleg mange av utgivingane om språk, historie og geografi på nynorsk (tabell 16.3.5). Det hadde nok å gjere med mange lokalhistoriske utgivingar på nynorsk, og at nynorskbrukarar skriv meir om språk enn bokmålsbrukarane. Seinare i 1990-åra var fordelingsmønsteret ganske likt (tabell 16.3.6 og 16.3.7). Slik var det også utover på 2000-talet (tabell 16.3.8 og 16.3.9). Meir uventa var det at naturvitskap tok seg opp på nynorsk frå 2013 (tabell 16.3.10). Tyngdepunkta rekna i prosent i 2014 var dermed språk, naturvitskap, historie og geografi.

16.4 Skjønnlitteratur

Over tid har fire av ti nynorskforfattarar debutert med lyrikk, men utover i mange forfattarskapar blir prosaen meir dominerande. Korleis bokmålsforfattarane debuterer og eventuelt endrar seg, har aldri vore undersøkt.

I *Nynorsk faktabok 1998* blei innkjøpsordningane for skjønnlitteratur frå 1965 omtalte som ei viktig årsak til at prosabøkene i 1980-åra utgjorde ein mykje større del av samla nynorsk skjønnlitteratur enn dei hadde gjort då ordninga tok til. Den konklusjonen hadde eit ganske skrøpeleg grunnlag, heitte det derimot i *Språkfakta 2010*. Det var likevel eit faktum, heitte det, at mange fleire debuterer med prosa på nynorsk no enn for nokre tiår sidan.

I 2005 var grunnlaget ei debutantliste for åra 1960–2005. Denne lista var i 2010 utvida til tidsrommet 1946–2008. Konklusjonen var dekkjande, men også det nye talmaterialet var svært ufullstendig, viste det seg. I 2015 kom publikasjonen *Skjønnlitterære debutantar på nynorsk og dialekt 1843–2014*. Der var det mykje som ingen hadde sett før.

I alt debuterte 1262 forfattarar på nynorsk mellom 1843 og 2014. 521 av debutbøkene var lyrikk, altså 40 prosent. 396 eller 32 prosent debuterte med skjønnlitterær prosa, og 190 eller 15 prosent gjorde det med ei barne- eller ungdomsbok. Meir uventa er det at ein av ti forfattarar debuterte med skodespel. Bak det talet ligg den sterke tradisjonen for amatørteater i ungdomslagsrørsla fram mot 1950-åra, som skapte etterspurnad etter nye skodespel på nynorsk eller dialekt. Lyrikk var den mest populære sjangeren hos debutantane mellom 1910 og 1930 og mellom 1940 og 1980, medan barnebøkene gjorde seg sterkt gjeldande frå 1970-åra og framover. På Prosa debuterte særleg mange mellom 1910 og 1950 og på 2000-talet.

Uventa få debuterte på dialekt – berre 55 av 1262 forfattarar (tabell 16.4.2). Det var heller ikkje mange fleire som gjorde det fram mot vår eiga tid enn i dei første tiåra.

Det har vore vanleg å sjå på den nynorske skriftkulturen som ein stad for menn. Den skjønnlitterære debutantlista seier noko anna (tabell 16.4.3). Kvar fjerde debutant var ei kvinne, og frå 25 prosent kvinner i 1950-åra auka dette til godt over 50 prosent utover på 2000-talet. Alt i 1958 var det for første gong fleire kvinner enn menn blant debutantane.

Det Norske Samlaget er det forlaget som har fått fram flest debutantar (tabell 16.4.5). På lista over dei ti største debutantforlaga ligg Noregs Boklag og Olaf Norlis forlag på ein delt andreplass. Gyldendal og Aschehoug ligg på 4. og 5. plass, men skil seg frå dei andre ved at dei har hatt ein jamn tilvekst av debutantar gjennom det meste av 1900-talet. Alle dei andre forlaga har dominert i periodar.

Frå 1960-åra har Samlaget heile tida vore forlaget med flest nynorskdebutantar. Før den tid skifta ulike forlag på å dominere kvar sine tiår (tabell 16.4.6). I 1910-åra var Erik Gunleiksons forlag i Risør størst, og i 1950-åra var det Marius Evjebergs forlag på Bøstad i Vesterålen som fekk fram flest debutantar. Også her gjorde den regionale krafta seg gjeldande i utviklinga av den nynorske skriftkulturen (sjå kapittel 4).

Den nynorske skjønnlitteraturen utgjorde ein aukande del av norsk skjønnlitteratur i tida før Norsk kulturråd blei skipa i 1965 (tabell 16.4.7). I 1918 var 98 prosent av skjønnlitterære originalverk på nynorsk – i 1963 heile 30 prosent.

16.5 Sakprosa

Bokmål dominerer meir i sakprosaen enn i skjønnlitteraturen. I fleire store emnegrupper var det enno i 2015 få bøker på nynorsk.

Vidar Lynghamar fullførte i 2004 ein større studie i nynorsk sakprosa frå heile 1900-talet (tabell 16.5.1 og 16.5.2). Av 40 sjangrar og emnegrupper kom det i 1999 ut meir enn ti nynorskbøker i berre seks kategoriar, og i ti kategoriar kom det ikkje ut ei einaste nynorskbok det året. Hundre år tidlegare var det fritt for nynorskbøker i 29 av 40 kategoriar.

Enkelte emnegrupper skil seg altså klart ut i nynorsk sakprosa. Det er språk og språkvitenskap, litteratur, geografi og historie – i den siste emnegruppa er det nok historiebøkene og då særleg dei lokalhistoriske skriftene som dreg talet opp. I bokform er enno ikkje nynorsk eit heildekkjande språk.

Både på bokmål og nynorsk er bøker om samfunnsvitenskaplege emne den største bokgruppa i tida etter 1956 (tabell 16.5.3 og 16.5.4). På nynorsk auka samfunnsvitenskaplege bøker frå 28 prosent i perioden 1956–85 til 33 prosent i åra 1986–2008. For bokmål handla 33 prosent av bøkene om samfunnsvitenskaplege emne i begge desse tidsromma.

Frå 1956 fram til 2008 har nynorsk sakprosa stått for om lag åtte prosent av all norsk sakprosa i bokform. Dette endra seg lite over tid. Emnegruppene har derimot utvikla seg ulikt. Det er tre emnegrupper der nynorsk sakprosa gjer meir av seg enn elles: språkvitenskap, litteratur og historie/geografi. Sterkast står nynorsk sakprosa innanfor språkvitenskap. Der var kvar femte bok i perioden 1956–85 på nynorsk, likeins 1986–2008.

I sakprosbøker for vaksne er nynorsk etter kvart særlig lite brukt i naturvitenskaplege skrifter. Mellom 1985 og 2008 kom det ut berre 64 bøker om slike emne på nynorsk. Det svara til fire prosent av alle bøker om naturvitenskap på norsk. Slik har det ikkje alltid vore. I perioden 1956–85 kom ni prosent av alle naturvitenskaplege bøker på nynorsk. Ikkje for noka anna emnegruppe var det større endringar i tidsrommet 1956–2008.

16.6 Barne- og ungdomsbøker

På bokmarknaden er skilnaden størst mellom nynorsk og bokmål i barne- og ungdomslitteraturen – ikkje i kvalitet men i kvantitet.

I årstale nr. 9 om tilstanden for nynorsk skriftkultur i 2009 blei det dokumentert at på ein gjennomsnittsdag i 2008 las 29 prosent av born i alderen 9–12 år papiraviser, medan 32 prosent las bøker. Bok og avis var altså om lag like vanleg. For tenåringar 13–15 år var det heilt annleis. 54 prosent av dei las papiravis, medan berre 20 prosent av dei las bøker. I heile aldersgruppa 9–15 år las 17 prosent dagleg nyheiter i nettavis, medan 23 prosent les teikneserieblad. Hos dei yngste hadde altså boka blitt verande den mest brukte kjelda til trykt lesestoff i 1990-åra og 2000-åra.

Komne til 2015 stod boka sterkare enn før.²²⁵ Då las 40 prosent av dei mellom ni og 15 år bøker dagleg, mot 27 prosent i 2008. 28 prosent las nyheiter og faktastoff i nettaviser, mot 17 prosent i 2008. Papiravisene var den store taparane blant unge lesarar. 15 prosent av dei mellom ni og 15 år las dagleg papiraviser i 2015, mot 41 prosent i 2008.

På dei femti åra frå 1956 til 2005 kom det ut over 30 000 barnebøker på norsk (tabell 16.6.1 og 16.6.2). Det er slikt som gjer at dei norske skriftspråka står seg godt jamført med det store fleirtalet av språk i verda. Eit barn født i 2000 hadde tre gonger så mange nye barnebøker på norsk å velje mellom som eit barn født i 1950. Den auken har kome ved at det mest brukte språket er blitt endå meir brukt. For kvar ny barnebok på nynorsk i 1950-åra kom det ut ti bøker på bokmål. Femti år seinare kom det ut 15 barnebøker på bokmål for kvar bok på nynorsk. Med 500 nye barnebøker på norsk kvart år fløymer marknaden no over av slikt lesestoff. Det står ikkje på kvaliteten. Dei mange barnebokforfattarane og -utgivarane har i seinare tiår skapt ein fenomenal barnelitteratur på begge språka. Så godt som kvart år blir nokre av dei få

²²⁵ Odd Frank Vaage: *Norsk mediebarometer 2014*, Statistiske analyser 143, Statistisk sentralbyrå, Oslo 2015.

nynorskboekene lønte med nokre av dei fremste litteraturprisane i landet, men i røynda er det som om ein bekk renn ut i ei elv og kverv i eit stryk mellom bakkar og berg.

Å ha valfridom dreiar seg om å kunne velje mellom dei mange og like, ikkje berre mellom dei få og gode. Alle bøker utgitt i Noreg frå og med 1956 kan sorterast etter emne og sjanger. Skjønnlitterære barnebøker utgjer ein større del av den samla barneboklitteraturen på nynorsk enn på bokmål. Likevel er det skjønnlitteratur på bokmål som dominerer, som ei kontorblokk ved sida av ein funkisvilla.

Mellom 1956 og 1975 voks det opp om lag 250 000 born som gjekk inn i skulen med nynorsk som hovudmål (sjå kapittel 8). På desse 20 åra kunne borna gle seg over i alt tre nye sakprosa-bøker på nynorsk. Dei som voks opp etter 1970-åra, fekk fire nye sakprosa-bøker i året.

Skilnadene mellom bokmål og nynorsk var altså store. Sortert etter emne er dei blitt enorme. Knappt nokon vitskap står sterkare og er meir respektert enn naturvitskapen. At naturvitskap interesserer born, veit mødrer og fedrar alt om, og heldigvis får ikkje gutane ha dette stoffet for seg sjølv lenger. Dei borna som voks opp i 1950-, 60- og 70-åra, hadde lite å velje i av naturvitskapleg lesestoff i bokform. På dei 30 åra mellom 1956 og 1985 gav norske forlag ut to slike bøker på nynorsk og tre på bokmål. Mellom 1986 og 2008 kom det ut 15 naturvitskaplege barnebøker på nynorsk og 301 på bokmål, altså 20 gonger fleire på bokmål.

Sakprosa på nynorsk for born har i meir enn 50 år vore under nivået for kritisk masse.

På den andre sida av litteraturgrensa fekk born som voks opp på 1950-talet, i gjennomsnitt 15 nye skjønnlitterære bøker å velje mellom i året. Dei som lærte å lese tidleg på 2000-talet, kunne gle seg over 27 nye bøker i året. Det er mogleg at dette kan seiast å vere over nivået for kritisk masse. I allfall viss kvaliteten blir rekna med.

Når dei tilsvarande tala for bokmålslesarane blant borna dukkar opp, hopar atterhalda seg opp i ein kø som endar i ein grunnleggjande tvil. Dei som voks opp i 1950-åra, fekk over 160 nye skjønnlitterære bøker på bokmål kvart einaste år. Femti år seinare kunne dei velje mellom noko slikt som 450 titlar i året, mot godt under 100 for nynorsklesarane.²²⁶

Bokmålslesaren kan i prinsippet finne fram ei flunkande ny bok kvar einaste dag. Nynorsklesaren kan gjere det same kvar fjortande dag. Bokmålslesaren har eit større tilbod enn kvar enkelt kan fordøye. Nynorsklesaren får aldri nok av sitt eige og må søkje til sin gode nabo, til bokmålet.

Det som skulle vere valfridom, enda i fråvær. Fram til 1970-åra måtte så godt som alle born i nynorskmiljø lære seg å lese ved hjelp av bøker og blad på bokmål. Dei fleste av dei lærte å lese på bokmål før dei hadde noko å lese på nynorsk. Ikkje på noko tidspunkt i det moderne norske mediesamfunnet har nynorskbrukarane hatt tilgang på heile breidda av lesestoff. Frå 1960-åra kilte den nye aldersgruppa tenåringane seg inn mellom born og vaksne og var ingen av delane. Desse sosiale og kulturelle mekanismene verka like mykje på nynorskbrukarar som bokmålsbrukarar, men fråværet av lesestoff gjorde at nynorskbrukarane fann lite att av sitt i den nye ungdomskulturen. Mange unge nynorskbrukarar har knapt hatt noko val, langt mindre nokon valfridom.

Frå og med 2010 kom det ut 1600–1800 barne- og ungdomsbøker i Noreg (tabell 16.6.3). Om lag 94 prosent av desse var på norsk – 80 prosent bokmål, 14 prosent nynorsk. Dei som ville lese nynorsk, kunne velje mellom godt og vel 200 nye bøker i året. Dei som ville lese på bokmål, måtte finne fram mellom 1500 nye bøker kvart år.

²²⁶ Data frå Bokbasen om bøker utgitt i 2014 som var i sal 2015, spesialkøyring 27.8.2015.

16.7 Forlag

Forlag som har spesialisert seg på nynorsk bokutgiving har vore fundamentet for litteratur på nynorsk, men der har vire mange fleire viktige aktørar enn det eine store forlaget i dag Det Norske Samlaget.

Historisk tok nynorsk bokutgiving til som ei verksemd spreidd på mange tiltak. Fram til inngangen på 1900-talet stod dei erklærte målforlaga for mindre enn halvparten av alle utgivingane på nynorsk. Det Norske Samlaget blei skipa i 1868 for å gi ut bøker. Til og med 2014 hadde forlaget gitt ut over 8600 titlar (tabell 16.7.1). Kvart år frå 1972 har forlaget gitt ut meir enn 100 nye bøker. Etter at Samlaget måtte selje skulebokavdelinga til Fagbokforlaget i 2012, fall titteltalet frå godt over 200 til vel 130 i året, og dei samla inntektene fall frå 115 millionar i rekordåret 2007 til 50 millionar i 2014. Det årlege driftstilskotet frå staten som Samlaget har fått mest kvart år sidan 1881, utgjorde i lengre tid om lag 10 prosent av inntektene og auka til 31 prosent i 2014.

Samlaget stod for 19 prosent av dei nærare 500 titlane som kom ut på nynorsk før hundreårsskiftet (tabell 16.9.1). Marknadsdelen endra seg med åra. Berre 5 prosent av dei 314 nynorskbøkene som kom ut i 1950, stod Samlaget for, mot heile 35 prosent av titlane i 1995 (tabell 16.7.4). Samlaget blei raskt ein sentral aktør i nynorsk bokutgiving i førre hundreåret, men var meir perifer fram mot 1950-åra. Sidan 1960-talet har Samlaget gradvis bygt seg opp til å bli det dominerande nynorske forlaget og eit svært viktig forlag i det heile. I 1990-åra stod Samlaget for 35–40 prosent av alle nye bøker på nynorsk. Marknadsdelen var på sitt høgste i 2004. Då kom halvparten av alle nynorske bøker ut på Samlaget. Etter omorganiseringa i 2012 kom kvar femte nynorskbok ut på Samlaget i 2014.

Blant dei forlaga som var med i Den norske Forleggerforening, dei såkalla organiserte forlaga, fall nynorskprosenten på boklistene (tabell 16.7.2 og 16.7.3). Det viser seg tydeleg når utgivingstal for tidsrommet 1971–1995 for dei tre største forlaga i Den norske Forleggerforening – Gyldendal, Aschehoug og Cappelen – blir samanlikna med Samlaget. Dei største norske forlaga gav ut til dels vesentleg færre nynorskbøker i 1990-åra enn dei hadde gjort tjue år tidlegare. Størst var nedgangen hos Aschehoug, som historisk har vore det mest nynorsktolerante forlaget av dei tre. Til saman stod desse tre forlaga for 18 prosent av alle nynorskbøkene i perioden 1971–1975, mot berre 12 prosent i åra 1991–95. I same periode auka Samlaget sin del av alle nynorskbøker mykje frå 17 prosent, som var situasjonen i 1971.

Nynorsk bokutgiving er og har vore spreidd på mange aktørar, men nettopp denne spreinga er også det svake punktet, fordi det er så få profesjonelle forleggjarar som satsar. Tilkomsten av nye forlag på Vestlandet er i ferd med å endre denne situasjonen noko. I 1993 gav Skald Forlag i Leikanger ut dei første bøkene sine, og i 1996 følgde Selja Forlag i Førde opp. Til og med 2014 hadde desse to forlaga gitt ut over 400 titlar, med jamt fleire for riksmarknaden (tabell 16.7.6).

Bokklubbane var ein svært sentral aktør på bokmarknaden fram til privilegia blei oppheva og rammevilkåra endra seg utover på 2000-talet. I fleire tiår var difor Bokklubben Nye Bøker både ein tonegivande forleggjar og seljar, og hadde i stordomstida si svært mykje å seie for spreinga av gode bøker til store lesargrupper. Mellom 1976 og 2012 hadde bokklubben nær 600 hovudbøker (tabell 16.7.5). 22 av dei, eller fire prosent, var på nynorsk. Frå å vere ein aktør som sjølv sa dei gav ut dei viktige bøkene, enda klubben som ein aktør som gav ut bøkene folk snakka om. Skiljet mellom bokklubb og nettbokhandel er no i praksis oppheva, og dokumentasjonen er difor avslutta med året 2012.

16.8 Støtteordningar

Før 1965 var der knapt ei einaste offentleg støtteordning for bøker på bokmål, og dei store innkjøpsordningane i Kulturrådet har hatt mest å seie for bokmållitteraturen

Dei første støtteordningane til bøker utgitt i Noreg kom i 1881. Då løyvde Stortinget midlar til omsetjing av Det nye testamentet til nynorsk. Seinare gav staten støtte også til enkelte skulebøker. Frå 1899 til 1912 kom det vesentlege tilskot som finansierte Steinar Schjøtt's ordbokarbeid. Og frå 1906 kom det støtte til utvalde bokseriar, som *Norrøne bokverk* og omsetjingar av klassisk litteratur frå andre land. Først frå 1924 fekk Det Norske Samlaget ei eiga generell løyving over statsbudsjettet. Sidan 1929 har statstilskot vore grunnlaget for arbeidet med *Norsk Ordbok*.

Det var desse tiltaka for utvikling av nynorsk skriftkultur som gjorde utgivingsstøtte for bøker til ein del av den statlege kulturpolitikken.

Noka øyremerkte støtte for enkelttitlar av nye nynorske bøker, skjønnlitteratur eller sakprosa, for allmenntilgjengleg marknaden fanst ikkje før Norsk kulturfond blei skipa i 1965. Frå og med 1966 har Norsk kulturråd kvart år løyvt ein viss sum til sakprosabøker på nynorsk, open for alle forlag. I praksis var denne ordninga lenge brukt av få forlag, men etter 2005 var det mange fleire som har ønskt å gi ut bøker på nynorsk. Med stramme marginar i bokmarknaden har det økonomiske insitamentet i denne støtteordninga gjort det attraktivt for mange å satse noko meir på nynorskbøker. År om anna har denne støtteordninga for bøker på nynorsk utgjort mindre enn to prosent av dei samla løyvingane til litteratur i Norsk kulturfond, mens den kring 1970 utgjorde om lag seks prosent (tabell 16.8.1).

Etter 2010 minka denne satsinga, og med verknad frå 2015 tok rådet i Norsk kulturråd bort støtteordninga for nynorsk litteratur. Det var første gongen eit offentleg organ fjerna ei støtteordning til nynorsk skriftkultur.

I 1965 kjøpte det nyskipa Norsk kulturråd inn 159 titlar i dei flunkande nye innkjøpsordningane for litteratur. Dei første ordningane var automatiske. Det vil seie at Kulturrådet skulle kjøpe eit visst tal eksemplar av dei titlane som blei funne gode nok, og at desse blei spreidd til alle biblioteka i landet. I desse automatiske innkjøpsordningane blei bøkene først vurderte i ettertid og eventuelt underkjende ved at ein valde bort dei bøkene ein meinte var dårlegast.

Frå 1990 har det kome til fleire selektive ordningar. Også her blir bøkene kjøpte inn etter at dei er utgitt, men berre dei ein vurderer som dei beste, så langt budsjettet rekk.

I 1965 kjøpte dei altså inn 159 titlar – 28 på nynorsk (18 prosent) og 96 på bokmål (82 prosent). I 2000 hadde det samla talet på innkjøpte titlar auka til 384 (tabell 16.8.2). I 2012 hadde dette auka til 623 titlar – 95 på nynorsk (15 prosent) og 528 på bokmål (85 prosent). Sterkast stod nynorsk i lyrikken med kvar tredje innkjøpte bok, svakast i omsett skjønnlitteratur der fire av 100 var på nynorsk (tabell 16.8.3).

Den nyaste selektive innkjøpsordninga for bøker gjeld sakprosa for allmenntilgjengleg marknaden. Ordninga blei oppretta i 2005, og til og med 2014 var det kjøpt inn 636 titlar (tabell 16.8.9). 77 av desse, eller 12 prosent, var på nynorsk. I bokform har nynorsk vore mindre brukt og utbreidd enn i blad og aviser, men likevel er denne litterære tradisjonen blitt sterk nok til at også her ligg prosentdelen innkjøpte titlar over prosentdelen utgitte bøker.

Den første språkpolitiske analysen av innkjøpsordningane blei lagd fram i årstale nr. 1 om tilstanden for nynorsk skriftkultur i 2001 (tabell 16.8.5). År om anna er dette blitt utvida med samla dokumentasjon for kvart fjerde år (tabell 16.8.6, 16.8.7 og 16.8.8). Gjennom desse

ordningane bruker staten store summar på å halde ved like og utvikle vidare dei to skriftkulturane. 60 millionar i 2000 var blitt til 121 millionar i 2012 (tabell 16.8.4). Den dokumentasjonen har vore viktig for å kunne identifisere den samla offentlege satsinga på bok- og pressestøtte (sjå kapittel 3.10).

At det er for bokmållitteraturen innkjøpsordninga har verka mest, kjem tydeleg fram når systemet blir delt etter språk. I tida før innkjøpsordningane blei etablerte, minka talet på nye prosabøker på bokmål sterkt. Nivået for nynorskutgivingar heldt seg derimot oppe. Det som truleg var felles for begge språka, var at rekrutteringa av nye forfattarar var svak kring 1960.

I 2000 brukte Norsk kulturråd som nemnt om lag 60 millionar kr på denne ordninga. Viss vi føreset at det jamt over går med like mange kroner til ei nynorskbok som blir kjøpt inn, som til ei bokmålsbok, kan vi slå fast at om lag 8,6 millionar blei brukte til innkjøp av bøker på nynorsk i 2000. For den summen fekk norske folkebibliotek til rådvelde vel 67 000 eksemplar av desse bøkene. I 2012 fekk biblioteka meir enn 100 000 nynorskbøker til utlån utan kostnad for kommunane som har ansvaret for biblioteka.

Innkjøpsordningane har vore språkpolitisk blinde. Knappt nokon av ordningane tek særleg omsyn til språkfordeling. Resultatet er at både nynorske vaksen- og barnebøker utgjorde ein mindre del av alle innkjøp i 2012 enn i 1965, medan det motsette var tilfelle for barne- og ungdomsbøkene. I 1965 var 23 prosent av vaksenbøkene og 18 prosent av barnebøkene på nynorsk. I 2012 var dei tilsvarande tala 15 prosent og 15 prosent.

Etter ein kraftig vekst fram mot 1980 har nynorskprosenten falle sterkt dei seinare åra. Det var i 1980 at tidsskriftet *Basar* retta merksemda mot dei store mengdene av diktsamlingar som på den tida kom ut i Noreg. Både før og etter har titteltalet for diktsamlingar på nynorsk (og på bokmål) vore ganske stabilt. Derimot har auken i bokmålstitlar innanfor barne- og ungdomslitteratur, og prosa for vaksne, vore formidabel. Samstundes er nynorsk skjønnlitteratur på veg tilbake til tittelnivået på slutten av 1960-åra.

Salsinntektene er det viktigaste grunnlaget for nynorsk bokutgiving. Eigeninntektene er den absolutte største delen av inntektene til dei ulike utgivarane av bøker på nynorsk. Men dei støtteordningane som finst, er viktige for dei økonomiske marginane i verksemder med liten eigenkapital og sterk konkurranse.

Fritaket frå mva utgjer størsteparten av støtta til utgiving av aviser (sjå kapittel 15.8). Slik er det nok også for bøker, der kjøparen i siste ledd ikkje betaler mva. For 2012 rekna Finansdepartementet verdien av dette til 1,5 milliardar i indirekte støtte til bokbransjen.²²⁷ Den samla verdien av mva-fritak for presse, tidsskrift og bøker var for 2012 rekna til 4,1 milliardar kroner. Kulturdepartementet hadde det året eit samla budsjett på 8,9 milliardar.

16.9 Sal og utlån

I eit bruksperspektiv er det vesentleg om boklesarane kjøper eller låner bøkene. Dei tala som er tilgjengelege for ei jamføring, kjem frå medlemsforlaga i Den norske Forleggerforening og for alle norske bibliotek. Desse kan diverre ikkje sorterast etter språk. Mellom 2003 og 2013 auka talet på selde eksemplar for alle bokgrupper med til saman 26 prosent (tabell 16.9.2). Pilene for utlån peika derimot nedover i same tidsrommet, med skjønnlitteratur for born som

²²⁷ Prop. 1 LS (2011–2012) Skatter, avgifter og toll 2012, s. 265.

einaste unntaket. Målt i kroner brukte ikkje folk mykje meir på bøker enn før, men dei fekk fleire bøker for same summen takka vere mange billigutgåver.

Avisene tok til på digitaliseringa i 1990-åra. Først etter 2010 var bokbransjen i gang med å utvikle e-bøker for allmenntilgjenge. Då inneheldt norske fag- og forskingsbibliotek alt 1,5 millionar e-bøker. I all hovudsak var dette digitale bøker og tidsskrift på andre språk enn norsk. Det presset frå engelsk som er dokumentert ovanfor, har ikkje minst med e-bøkene å gjere.

Til skilnad frå avisbransjen publiserte derimot bokbransjen aldri stoffet sitt gratis i digitale medium. Avisa blei på ein måte gratis for dei som ville, men boka måtte ein framleis betale for.

For første gong blir dokumentasjon av bøker i sal publisert. Data frå Bokbasen viser at vel 70 000 titlar var i sal i august 2015 (tabell 16.9.3). Dette er såkalla bokhandelrelevante titlar, bøker som blir selde gjennom såkalla ordinære kanalar av typen bokhandel, nettbokhandel, bokklubb, Det som fell utanfor, er mest lokaleutgivingar som blir selde på anna vis, til dømes gjennom historielaget eller sparebanken. Det faktiske talet på titlar i sal var altså noko større. Dokumentasjonen inkluderer alle typar utgivingar, også skulebøker.

Av 70 000 titlar var vel 61 000 på bokmål og 6400 på nynorsk. På dei ulike samiske språka var vel 500 titlar i sal, og berre 17 på kvensk. Blant desse språka var nordsamisk størst med godt over 350 titlar; ein del titlar som var merka «samisk», var svært sannsynleg på nordsamisk.

Seks av ti bøker i sal var utgitt i 2010 eller seinare, tre av ti bøker i tiåret 2000–2009, og ei av ti bøker før 2000. Relativt sett var der mange fleire eldre nynorskbøker enn bokmålsbøker i sal. Forklaringa kan liggje i 1439 titlar i Samlagsantikvariatet, ei teneste Det Norske Samlaget har drive sidan 1995 for å kunne tilby mange eldre bøker til kundane. Alt i alt var 11 prosent av bøkene i sal på nynorsk, men blant bøker utgitt før 2000 var kvar fjerde bok på nynorsk.

11 forlag stod for 44 000 titlar i sal, eller 63 prosent (tabell 16.9.4). Størst blant desse var Cappelen Damm med over 15 000 titlar – nesten kvar femte tittel i sal kom frå dette forlagskonsernet. Dei neste forlaga var Gyldendal med 8800 titlar, Aschehoug med 4100 titlar og Fag bokforlaget med 3400 titlar. Det femte største forlaget var Det Norske Samlaget med 2800 titlar.

Utgivarprofilen for bøker på nynorsk skil seg frå profilen for bøker på bokmål. Dei 11 største forlaga stod for ein større del av nynorskbøkene enn alle forlaga sett under eitt, men ein mindre del av bokmålsbøkene som var i sal. Det største nynorskforlaget var Det Norske Samlaget, utgivar av 34 prosent av alle nynorskbøker i sal. Innanfor bokmålsbøker var Cappelen Damm størst med ein marknadsdel på 23 prosent. Det eine store nynorskforlaget dominerte altså meir innanfor nynorsk enn det store bokmålsforlaget gjorde innanfor sitt språk. Cappelen Damm var også det nest største nynorskforlaget med 14 prosent av titlane i sak, medan Gyldendal hadde 11 prosent av nynorskbøkene som var i sal. Innanfor bokmåls-litteraturen var Gyldendal nest størst med 13 prosent av titlane. Her var det ingen andre forlag med meir enn ti prosent av marknaden, målt i titlar.

Fleire bøker på nynorsk var i sal gjennom bokhandlane enn talet på utgitte titlar skule tilseie, og dermed motsett for bøker på bokmål. År om anna var sju prosent av utgitte bøker og småskrifter på nynorsk, men i bokhandelsystemet var 11 prosent av titlane på nynorsk (sjå kapittel 16.1). Skilnadene mellom sjangrane var store. 37 prosent av lærebøkene for grunnskulen var på nynorsk, altså langt under halvparten, og berre 28 prosent av lærebøkene for vidaregåande skule. Derifrå var det eit fritt fall ned til sju prosent av lærebøkene for høgare utdanning (tabell 16.9.5).

På allmenntilbudet var tilbodet av nynorskbøker best innanfor norsk skjønnlitteratur for vaksne og for born. I begge desse sjangrane var 22 prosent av bokutvalet på nynorsk, og nesten Også innanfor allmenn sakprosa for vaksne var tilbodet større enn talet på utgitte bøker. Dårlegast stelt med lesestoff på nynorsk var det innanfor serieromanar og omsett sakprosa for vaksne. I absolutte tal var tilbodet på bokmål svakast for norsk sakprosa for born, der 530 titlar stod i skarp kontrast til 8000 sakprosatitlar for vaksne. Derimot kunne 1200 skjønnlitterære titlar for vaksne kjøpast på nynorsk, og 3900 på bokmål.

Innanfor skjønnlitteratur for vaksne stod bokmål sterkast i dei sjangrane som tradisjonelt sel mest (tabell 16.9.6). Dei nynorske tyngdepunkta var derimot lyrikk, skodespel, essayistikk og klassisk litteratur. I alle desse sjangrane stod bøker på nynorsk for 27–31 prosent av tilbodet. Likevel var det svært viktig for nynorsk skriftkultur at 23 prosent av alle romanar var på nynorsk, og alt i alt var 22 prosent av all nyskriven norsk skjønnlitteratur på nynorsk.

I nyskriven norsk barne- og ungdomslitteratur utgjorde bøker på nynorsk 20 prosent (tabell 16.9.7). Tilbodet av biletbøker var særleg stort på bokmål med over 700 titlar i sal. Dette var også den sjangeren med best tilbod på nynorsk i form av 150 titlar. Rekna i prosent var likevel dette ein av dei svakaste sjangrane for bøker på nynorsk, saman med klassisk litteratur.

Avstanden var stor frå 22 prosent skjønnlitteratur på nynorsk til 11 prosent sakprosa på nynorsk (tabell 16.9.8). I absolutte tal var over 1800 titlar om samfunn og historie på bokmål i sal, mot mindre enn 300 på nynorsk. Flest nynorsktitlar var tilgjengelege om kyrkje, religion og kunst, der 300 bøker på nynorsk utgjorde 18 prosent av alle bøkene om desse emna. Ganske mange memoarar og biografiar låg føre på nynorsk – 100 titlar på nynorsk svarta til 16 prosent av alle titlane.

Lærebøker for høgare utdanning har mykje å seie for vedlikehald og utvikling av fagterminologi på nynorsk og bokmål (sjå kapittel 5.5 og 10.6). På dette området var bokmål under sterkt press frå engelsk frå 1990-åra. Samstundes låg utgivingane av lærebøker på nynorsk for høgare utdanning for mange fag under det som må reknast som nivået for kritisk masse. Sju prosent av alle desse lærebøkene som var i sal i 2015, var på nynorsk (tabell 16.9.9). I pedagogikk og helse. Og sosialfag var over 1000 titlar i sal på bokmål, mot høvesvis 62 og 10 på nynorsk. I språkfaga og dei estetiske faga var færre enn 50 titlar på nynorsk, men desse stod for 14 prosent av tilbodet. Den einaste faggruppa med mange nynorskbøker, var dei andre humanistiske faga – religion, historie, litteraturvitskap og filosofi 130 bøker på nynorsk utgjorde 20 prosent av alle titlane i sal.

I alle desse sjangrane og emnegruppene var forsvinnande få bøker på andre språk enn nynorsk eller bokmål. Det var også få fleirspråklege titlar. Ideen om boka som det eittspråklege formatet har nok i lang tid stått vesentleg sterkare enn ideen om den eittspråklege avisa.

Ein ting er kva bøker som i prinsippet var til sals gjennom bokhandlane. Noko heilt anna var det kva bøker bokhandlane faktisk gjorde tilgjengelege for bokkjøparane. Den tabellen er enno ikkje laga.

Når lister over dei bøkene som sel best, skal setjast opp, stiller to titlar utanfor konkurranse: Alf Helleviks *Nynorsk ordliste* og *Bibelen*. Bibelselskapet åleine hadde frå og med 1899 selt 3,5 millionar eksemplar berre av *Bibelen*, 6,3 millionar eksemplar av *Det nye testamentet*. Nynorskutgåvene av *Bibelen* var ved utgangen av 2014 selde i nær 600 000 eksemplar, testamentet i nær 1 000 000 eksemplar (sjå kapittel 17.1).

Innanfor nynorsk skriftkultur er ei verdsleg bruksbok bestseljaren. Det Norske Samlaget gav i 1938 ut *Nynorsk ordliste*, redigert av Einar Breidsvoll og Knut Liestøl. Ved utgangen

av 1958 hadde 118 000 kjøpt boka (tabell 16.9.1). Frå 1959 kom Alf Hellevik inn som medforfattar og var lenge eineforfattar. Etter ti nye utgåver i åra 1959–2012 hadde forlaget ved utgangen av 2014 selt 2,7 millionar eksemplar.

16.19 Historisk statistikk

Folkelesnad på nynorsk var det forlag som Olaf Norli, Noregs Boklag og Fonna Forlag som stod for fram mot andre verdskrigen.

Dei utgivingstala for andre viktige nynorskforlag enn Samlaget som blei presenterte i *Nynorsk faktabok 1998*, er seinare blitt supplerte med ei rekkje forlag (tabell 16.19.2). Mellom 1886 og 1992 gav ti dedikerte forlag ut frå 85 til 732 titlar. Dei tre største var Noregs Boklag med 732 titlar, Olaf Norlis forlag med 626 titlar og Lunde forlag med 365 titlar. Dei store tala gjer at Samlaget til tider på 1900-talet var eit lite forlag målt i titlar. Mellom 1900 og 1970 stod dei ti forlaga for 3000 av 8000 nynorskbøker (tabell 3.11.3 og 16.1.1). Godt og vel seks av ti nynorskbøker kom altså ut på andre forlag.

Ei komplett liste over utgivingar frå Norsk Barneblads forlag mellom 1887 og 1988 ligg no føre (tabell 16.19.3). To av dei fremste forfattarane etter 1945 var Johannes Heggland og Arvid Hanssen. Det same gjeld Noregs Boklag for heile perioden 1922–1984 (tabell 16.19.4). Dette forlaget hadde forfattarar som Jan-Magnus Bruheim, Olav H. Hauge og Ola Jonsmoen (tabell 16.19.5). Aud Skipenes har laga ein av svært få studiar som seier noko om kvinnene si stilling i norsk bokutgiving. Færre enn ti prosent av forfattarane til Noregs Boklag var kvinner, og ingen av dei skreiv meir enn fem bøker (tabell 16.19.6). Det var altså heller på andre forlag at kvinnene gjorde mest av seg i nynorsk skriftkultur på 1900-talet.

Titteltal seier lite om spreing og bruk. På dei 30 åra mellom 1956 og 1997 var det om lag 40 bøker på nynorsk for allmenmarknaden som alt i utgivingsåret selde minst 10 000 eksemplar (tabell 16.19.7). Det var til *Nynorsk faktabok 1998* norske forlag for første gong la fram sine egne salstal. Det hadde dei tidlegare vore lite villige til å gjere samla. Hovudbøker i bokklubbar er ikkje medrekna, heller ikkje lærebøker. Gjennom bokhandlane har ingen nynorskforfattar nådd fleire på allmenmarknaden enn Jon Leirfall, mens Arthur Arntzen er bestseljaren på dialekt. Ingen skjønnlitterære prosabøker er med på lista, men lyrikarar som Jakob Sande og Halldis Moren Vesaas har oppsiktsvekkjande høge salstal. At 34 av bøkene er utgitt på Samlaget, kan vel berre forklarast med at forlaget har arbeidd systematisk for å få fram nynorskbøker med høgt salspotensial.

«Eg greidde ikkje å tenkje då eg skulle skrive kokeboka *Frå Lom til Lyon* på bokmål i 1986», sa Arne Brimi i ettertid. Forlaget ville ha ei bok på bokmål. Han måtte skrive nynorsk for å få det til. Boka var til slutt seld i 200 000 eksemplar.²²⁸

Dei organiserte forlaga dominerer meir på bokmål enn på nynorsk. Iallfall gjorde dei det i siste del av 1900-talet. Utgivarstrukturen har endra seg vesentleg dei siste tiåra. Dei organiserte forlaga – dei som er med i Den norske Forleggerforening – står for ein minkande del av nynorsk bokutgiving og for ein aukande del av bøker på bokmål.

Ut frå dei tala som var moglege å skaffe til *Nynorsk faktabok 1998*, såg det ut til at desse organiserte forlaga i 1995 stod for 23 prosent av alle bøker som blei utgitt på nynorsk det året, mot 29 prosent i 1975 (tabell 16.19.8 og 16.3.4). Tendensen var rett, men prosentane feil. Med komplett informasjon frå Nasjonalbiblioteket viser det seg at i femårsperioden 1991–1995 kom

²²⁸ Arne Brimi på møte om Diktarhuset i Lom 22.2.2013, egne notat.

34 prosent av nynorskbøkene frå organiserte forlag, mot 42 prosent i femårsperioden 1976–1980 (tabell 16.3.2 og 16.19.8).

For bøker på bokmål gjekk endringa andre vegen. I åra 1991–95 kom 48 prosent av alle bokmålsbøker ut på organiserte forlag. Det gjorde berre 42 prosent i perioden 1976–80.

For åra etter 1995 manglar slike samla tal for dei organiserte forlaga. I tida fram mot 2010 var bokbransjen prega av både store strukturendringar og tilvekst av mange mindre forlag som ikkje gjekk inn i Den norske Forleggerforening. Difor er det grunn til å tru at fordelinga av bøker mellom nynorsk og bokmål i 1990-åra var nokolunde den same utover på 2000-talet. Det vil i så fall seie at to av tre nynorskbøker kvart år kjem frå forlag utanfor Den norske Forleggerforening, medan det same berre gjeld for halvparten av bokmålsbøkene.

I 1975 var 15 av 28 emnegrupper innanfor sakprosa frå medlemsforlaga i Den norske Forleggerforening nynorskfri sone, mot 11 av 19 i 1995 (tabell 16.19.9, 16.19.10, 16.19.11 og 16.19.12). Desse tala gir eit språkpolitisk portrett av den organiserte delen av forlagsbransjen, og kva posisjon bøker på nynorsk hadde utanfor dei nynorske forlaga.

Tema: skriftkulturens status

Det er ikkje til å kome forbi at boka har ein særleg status i mange skriftkulturar. Slik er det også i Noreg.

Forvaltninga av dødsbu er ein god målestokk for denne statusen. Aviser og blad blir i beste fall nostalgi, ferieminne, kuriosas. Blir dei ikkje kasta der og då, blir dei det seinare. Bøkene har i mange tilfelle i det minste ein viss økonomisk verdi, og den verdien har med boka sin status å gjere. Dødsdomar om kulturelle fenomen har vore avsaagde om så mangt. Alt i 1850-åra, før eit einaste dikt var skriva på nynorsk, kom den første meldinga om at dette språket har inga framtid føre seg. Filmen skulle gå tunge tider i møte då tv-en kom, likeins radioen. I 1980-åra blei det meldt at no var det ute for boka sin del, og på 2000-talet flaug svarte ramnar over papiravisene.

Dei teknologiske nyvinningane får alltid følgjer, men sjeldan slik ein først trudde eller frykta. Det ein har teke for gitt, kan brått bli sett frå nye sider. Kor praktisk bokformatet faktisk er, var det få som sette ord på før Internett blei daglegvare. Ikkje berre er boka eit framifrå lagringsmedium, den er også eit haldepunkt i kvardagen og den sikraste måten å halde kontakt med fortida på. Aldri før har så mange skriva så mykje om kulturarv som etter at kvardagen blei digital. Og aldri før har nordmenn kjøpt fleire papirbøker.

Boka har vore eit sikkert kjennemerke for vitaliteten i språk og skriftkulturar. Det er ikkje opplagt at den posisjonen blir verande den same i all tid. Digitale medium kan vere vel så effektive til å skriftfeste språk og styrkje skriftkulturane. Difor kan det godt hende at papirboka etter kvart blir eit tidsmerke for dei skriftkulturane som har eksistert lengst og som er sterkast utbygde. Likevel: Mangt kan digitaliserast, men ikkje status.

Viss bøkene ikkje fanst, kvar skulle ein då ha fylt Internett med av tekstar frå nære og farne tider?

Perspektiv: nynorsk litteraturhistorie

Forståinga av nynorsk skriftkultur kjem til kort om vi held fast ved dei tradisjonelle inndelingane i kulturlivet. I ei norsk litteraturhistorie blir den nynorske tradisjonen lesen i det skimmerande lyset frå den dominerande bokmålstradisjonen. Det same gjeld både norsk pressehistorie og norsk kringkastingshistorie. Dei som utvikla ei presse på landsmål, gjorde det ved å skilje seg ut, og først då dei hadde greidd det, hadde dei styrke til å bli integrerte.

Fleirtalet forstår meir av mindretalet når mindretalet blir synleg på sine egne premisar. Det har vist seg nødvendig å skrive ei nynorsk pressehistorie for at ei allmenn norsk pressehistorie kan bli meir heildekkjande. På same måten trengst det ei nynorsk litteraturhistorie. Vendepunkta i utviklinga av nynorskavisene var til dels andre, kom på andre tidspunkt og prega andre delar av landet enn dei tilsvarande vendepunkta i utviklinga av bokmålsavisene. Det same gjeld for teknologiske endringar og finansieringsformer, ja, heile tildrivet var eit anna.

Lesarens kulturhistorie er noko heilt anna enn utgivarens eller forfattarens. Det ein har trudd gjaldt alle, gjaldt helst nokre få, kanskje ein god del, av og til mange. Der har ikkje vore ei samla offentlegheit med fleire såkalla deloffentlegheiter. Det vi kallar norsk kultur, litteratur, presse, er alt saman summen av slike deloffentlegheiter med vekslende dominans og styrke. For å forstå det norske hegemoniet må vi altså grave djupare i variasjonane og skilnadene. Først då kan den eventuelle valfridomen på norsk kome til syne.

Frå 1980-åra og fram til i dag er det gitt ut mange bøker og skrifter som svarar ja på det spørsmålet. Ei slik historie er alt skriven for to sjangrar og format – presse og lyrikk. I boka si om linjer i nynorsk lyrikk *Frå gamle fjell til magma* (2004) byggjer Jan Inge Sørbø på ein føresetnad om at der er noko litterært felles innanfor den nynorske lyrikken som er noko meir enn institusjonelle samanhengar. Terje Aarset impliserer samanhengar i *Den nynorske songskatten* (2009). Den institusjonelle sida er på si side det overordna perspektivet på den nynorske pressehistoria i *Avisene som utvida Noreg* (2010). Likeins vil ein finne dette i Bjørn Kvalsvik Nicolaysen og Bjarte Birkelands bok *Folkemål og danning*, om nynorske lærebøker 1867–1915. Denne boka kom til i eit bergensmiljø som gav boka med den myndige tittelen *Det nynorske skriftlivet* av Idar Stegane (1987). Herifrå kom også essayet «Det nynorske essayet frå a til Aa» (1982), sist prenta i *Retorikk på norsk* (1988), og nettopp det nynorske essayet har fleire skrive om seinare.

I tidlegare tider var der mange referansar til det spesifikt nynorske. Det blei publisert egne artiklar med samlemeldingar av nynorske bøker, og det blei skrive fleire kortare, samla framstillingar. Ei av dei nyare framstillingane like frå Ivar Aasens tid er av Leif Mæhle, som i 1977 heldt foredraget «Den nynorske litteraturen – ein nynorsk litteratur?»²²⁹

Dei to norske skriftkulturane har vore innvovne i kvarandre, men også i strid og motsetnad til kvarandre. Resepsjonshistoria meiner eg er ganske så eintydig – Aasen og Vinje blei lesne heilt ulikt av nynorsk- og bokmålsfolk, jf. *Bibliografi over skrifter om Ivar Aasen* (2014) og Jon Haarbergs studie *Vinje på vrangen* (1985). Det kan også hende at Ravatn blir lesen litt ulikt i så måte; hennar nynorskgenerasjon og kvinner les tekstane hennar annleis enn frognerdame, det er no iallfall ein hypotese. Pressehistoria viser heilt eintydig at det er to historier med ulike opp- og nedturar. Korleis dette ville sjå ut for skjønnlitteratur og sakprosa allment, veit ein først når emnet er undersøkt.

²²⁹ Leif Mæhle: «Den nynorske litteraturen – ein nynorsk litteratur?», *Mål og makt* nr. 2 1981, s. 20–30.

Ein del reknestykke gir som resultat at journalistikken står for 80 prosent av all nynorsk tekst, og bøker 20 prosent, men då er forvaltningsprosa og brukslyrikk ikkje rekna med. For bøker utgjer sakprosa truleg to tredelar av alle skrifter, skjønnlitteratur altså ein tredel.

Eit anna reknestykke viser at mellom 1850 og 2015 kom tre av ti bøker på nynorsk ut fram til 1968 – året då Det Norske Samlaget runda 100 år. Sju av ti bøker kom altså ut i det mykje kortare tidsrommet 1968–2014. I absolutte tal blir skilnaden mykje større: Om lag 8000 titlar før 1968, vel 20 000 titlar etter 1968. Det ser ut til at sakprosaen blei jamt meir dominerande. Fire av ti bøker mellom 1850 og 1968 er sakprosa, mot to av tre i tida etterpå.

Dette seier lite om kva skrifter som var viktige, men det seier mykje om korleis ein skriftkultur blei bygd ut i både breidd og tyngd på godt og vel 150 år.

Publisert 11.10.2015

Sist oppdatert 22.9.2015